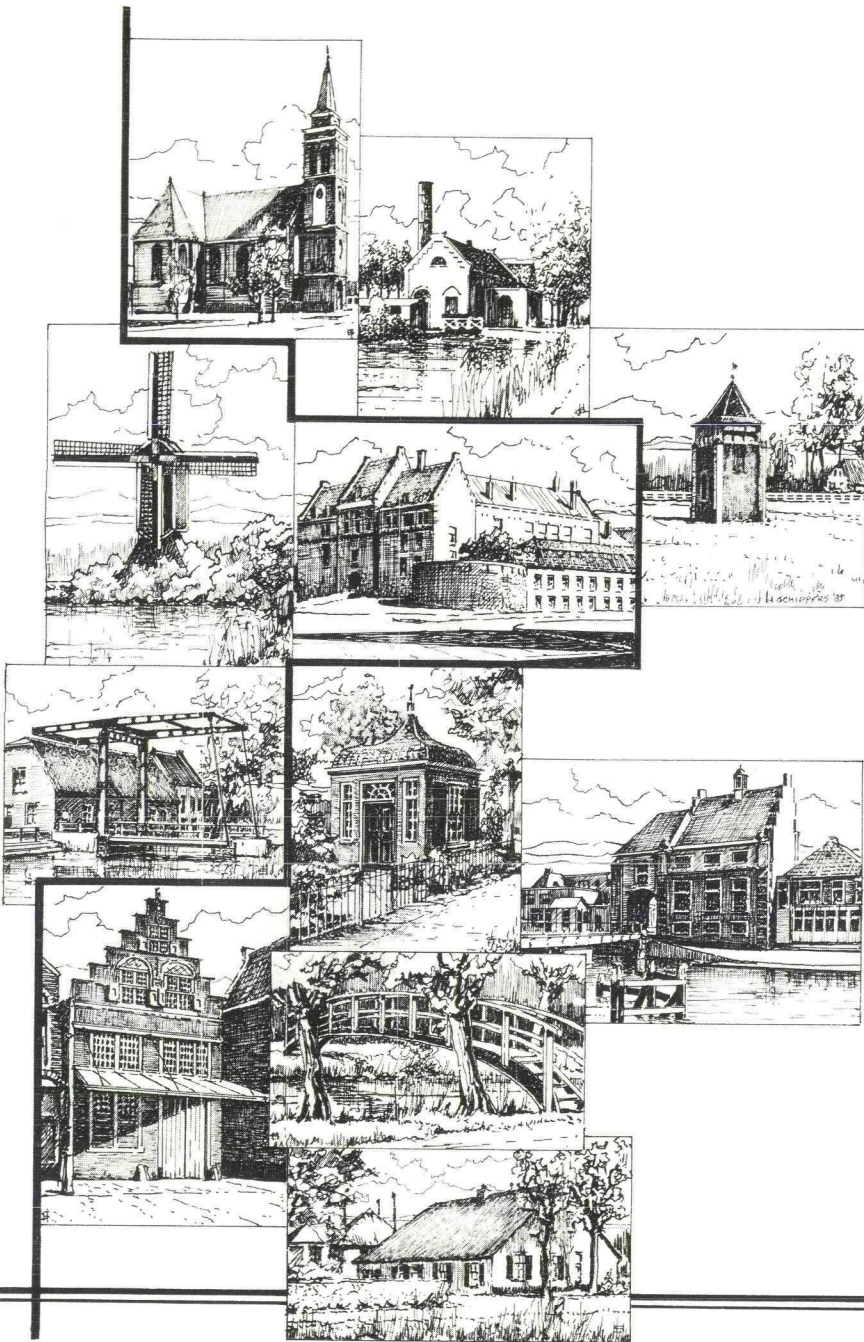

5000 103

Heemtjdinghen

Heemtijdinghen

Orgaan van de STICHTS-HOLLANDSE HISTORISCHE VERENIGING

Redactie: L.Cl.M. Peters, 's Gravensloot 117, 3444 BJ Woerden, tel. 03480-13891. W.R.C. Alkemade, Woerden, Drs. R.J.F. van Drie, Woerden, Mw. M. de Regt, Montfoort.

Versijnt 4 keer per jaar.

Verenigingsbestuur:

L.Cl.M. Peters	's-Gravensloot 117, 3444 BJ Woerden	voorzitter
F.A.L. de Goederen	Linschoten	vice-voorzitter
Drs. R.J.F. van Drie	Jozef Israëlslaan 14 ⁿ 3443 CS Woerden, tel. 03480-10068	secretaris
A.J. Straver	Leidsestraatweg 120, 3443 BZ Woerden tel. 03480-15622	penningmeester
P.G. Knol	Oudewater	lid
Ir. W.J. Raven	Linschoten	lid
A.H. van Rooijen	Harmelen	lid
J. Schut	Driebruggen	lid
J.G.M. Veenboer	Woerden	lid

Gironummer penningmeester 33 07 97

Bankrelatie: Rabo-bank Woerden, rek.no. 15.83.22.967.

Voor het aanmelden van nieuwe leden en adreswijzigingen wende men zich tot mevr. P.C.M. Kruijt-Brok, Marius Bauerstraat 32, 3443 HL Woerden, tel. 03480-19189.

Voor bestellingen van boekwerken en losse nummers van Heemtijdinghen wende men zich tot de heer J. Romijn, Engherzandweg 6, 3461 AD Linschoten, tel. 03480-14675.

Kosten abonnement Heemtijdinghen/lidmaatschap f 20,— per jaar.

De verantwoording voor de inhoud van de artikelen berust bij de auteur.

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen zonder toestemming van de redactie is niet toegestaan.

Regels voor het aanleveren van kopij kunnen bij de redactie worden aangevraagd.

De SDAP-propaganda in Nieuwerbrug a/d Rijn en het gerucht

door C.M. Rijkaart

De Kamerverkiezingen leiden ook heden ten dage nog dikwijls tot verhitte gemoederen. De landspolitiek verplaatst zich met name in de periode vlak voor de verkiezingen naar het plaatselijk niveau, waar de grote problemen van het land vertaald worden naar de plaatselijke situatie. Dit is niet alleen tegenwoordig het geval. Zo'n 60 jaar geleden werden bijvoorbeeld de tegenstellingen tussen de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) en de confessionele partijen vooral in de kleinere dorpen duidelijk zichtbaar. De gevolgen van deze confrontaties haalden echter zelden de Tweede Kamer. Een uitzondering vormde het gebeurde in Nieuwerbrug aan de vooravond van de Kamerverkiezingen in 1929.

Knokpartij in Nieuwerbrug...

De verkiezingen van de leden voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal waren vastgesteld op woensdag 3 juli 1929 en de propagandisten van de vele partijen bewerkten op verschillende manieren het land. De SDAP trok met een aantal auto's, versierd met rode vlaggen en banieren, op zaterdag 29 juni vanuit Alphen a/d Rijn de Rijnstreek in. 's Middags werd er op de Markt in Bodegraven gestopt om redevoeringen te houden en om het met de propagandastoet van de SDAP meereizende koor enige strijdlieiders te laten vertolken. De jeugd was natuurlijk present en door het gebruiken van de „blijkbaar prima bellen hunner rijwielen” werd het optreden bijna onmogelijk gemaakt, maar na „eenig geharrewar” kon het programma toch worden afgewerkt.¹

Vervolgens ging de tocht 's avonds naar Nieuwerbrug, waar de campagne onrustiger zou verlopen. Nadat het koor was opgesteld en de dirigent het begin van een lied aangaf vielen de Nieuwerbrugers in met het zingen van het Wilhelmus, gevolgd door „Oranje Boven”. Dit viel bij de organisatoren begrijpelijkerwijze niet in goede aarde en er ontstond een woordenwisseling met een „dringpartij”.² Eén der sprekers, het Bodegraafs gemeenteraadslid voor de SDAP Oldemans, geraakte bijna in de sloot. Men ging terug naar de voertuigen, waarvan nu de vlaggen en banieren werden afgerukt; sommige van de vaandels werden in brand gestoken. Er werd met een panlat geslagen en het raadslid voelde zich zo bedreigd dat hij een dolk trok, waarop de gemoederen iets kalmeerden. Hierna werd de terugtocht aanvaard.

Wegens het dragen van een wapen werd door de politie tegen het raadslid een proces-verbaal opgemaakt: de ter plaatse aanwezige rijksveldwachter had dit duidelijk geconstateerd. Ruim een jaar later verklaarde deze rustbewaarder voor de rechtbank te Utrecht wel van een afstand gezien te hebben dat er vlaggen doek van de voertuigen was afgerukt, maar de daders had hij niet herkend. Ook van het slaan had hij niets gezien. Toch veroordeelde de rechtbank een aantal personen wegens opruiing, vernieling en mishandeling.

De Burgerwacht staat paraat...

Gespreksstof genoeg dus, in deze kleine gemeenschap, die een voedingsbodem werd voor geruchten. Het sterkst was het gerucht dat dinsdagavond of -nacht, voorafgaande aan de verkiezingsdag, de SDAP-plakkers uit Bodegraven zouden komen om hun propaganda-affiches in Nieuwerbrug op te

plakken. De inwoners van Nieuwerbrug pleegden naar aanleiding van dit gerucht overleg met de heer Van Dobben de Bruyn, de burgemeester van Bodegraven. Nieuwerbrug viel namelijk voor een gedeelte onder de gemeente Bodegraven, terwijl andere delen van het dorp onder de gemeenten Waarder, Barwoutswaarder en Rietveld ressorteerden.

Van Dobben de Bruyn achtte de geruchten dermate waarschijnlijk, dat hij de Burgerwacht te Nieuwerbrug instructie gaf zich paraat te houden om zonodig de politie te assisteren bij het handhaven van de openbare orde.

De Burgerwacht was een vrijwilligerskorps, bestaande uit gewapende burgers, die, na daartoe door de burgemeester te zijn opgeroepen, het wettig gezag terzijde zouden moeten staan. Sedert 1918 werden er overal in den lande dergelijke Burgerwachten opgericht.

In 1920 gebeurde dit ook in Nieuwerbrug: de gemeenteraad van Waarder stelde een gedeelte van de openbare school te Waarder ter beschikking van de Burgerwacht „Nieuwerbrug en omstreken”, om te kunnen oefenen.³ Het vergaderlokaal van de Burgerwacht was echter in 1929 een zaaltje in het Nieuwerbrugse café „Het Grauwe Paard”, waar ook de geweren en munitie van de Burgerwacht opgeslagen waren.

Na het overleg met burgemeester Van Dobben de Bruyn (waarvan het twijfelachtig is of hij wel gerechtigd was om de, onder de burgemeester van Waarder ressorterende, Burgerwacht instructies te geven) deelde de commandant van de Burgerwacht de wapens onder een aantal jonge leden uit en de hele nacht werd er met scherp geladen geweren over de schouder door het dorp gepatrouilleerd.

Verdachte, passerende auto's werden ter inspectie aangehouden en „een stilstaande autobus, waarvan de chauffeur bezig was eenige reparaties te doen” werd „naar het doel der reis gevraagd”.⁴ Aldus werd van dinsdagavond tot woensdagmorgen ongeveer half vijf patrouille gelopen, waarbij de aflossing der manschappen netjes vanuit „Het Grauwe Paard” geregeld werd in aanwezigheid van twee rijksveldwachters.

De burgemeester van Waarder grijpt in

Burgemeester P.J. Brunt van Waarder, waaronder de Nieuwerbrugse Burgerwacht zoals gezegd ressorteerde, hoorde de volgende dag van de „waaikzaamheid” van de Burgerwacht en liet een onderzoek instellen. De gemeenteveldwachter van Waarder en die van Barwoutswaarder en Rietveld hadden opdracht gekregen om alle geweren en scherpe patronen van de Burgerwacht in te nemen: „Woensdagavond hield een vrachtauto stil in de Voorstraat te Woerden, waar de secretarie is gevestigd en hieruit kwamen te voorschijn de 200 geweren en karabijnen met bijbehorende bajonetten en een aantal scherpe patronen, welke voorraad veiligheidshalve in de secretarie werd opgeborgen”.⁵ De burgemeester stelde „dat de SDAP evengoed als alle andere politieke partijen het recht had rustige propaganda voor haar kandidaten te voeren en wanneer hierbij overtredingen begaan worden, het in de eerste plaats de taak der politie was hiertegen op te treden”. Bovendien achtte hij het „niet het doel van het instituut der Burgerwachten om tegen dergelijke propaganda op te treden en in geen geval om met, met scherpe patronen geladen, geweren door de gemeente te gaan ten einde het z.g. plakken enz. te beletten”.⁶ Vooral het eigenmachtig optreden van de Burgerwachtleden veroordeelde Brunt ten sterkste; in augustus 1929 benoemde hij ook een andere commandant van de Burgerwacht.⁷

Vragen in de Tweede Kamer

Door het Tweede Kamerlid van de SDAP mr. J.E.W. Duys werden spoedig daarna over het in Nieuwerbrug voorgevallene aan de regering vragen gesteld, waarna de ministers van Binnenlandse Zaken en Landbouw (tussen 1923 en 1931 één ministerie) en Justitie een ambtelijk onderzoek lieten instellen. Uit de beantwoording bleek onder meer dat volgens de instructies van de burgemeester van Bodegraven de wapens opgeborgen moesten blijven, dat het verrichten van patrouillediensten niet was toegestaan en dat het aanhouden en inspecteren van de passerende particuliere auto's door het ingestelde ambtelijk onderzoek niet bevestigd was.

*Café „Het Grauwe Paard” circa 1925.
Coll.: Gemeentearchief Bodegraven*

Op de vraag of het juist was „dat zich onder de zich als „burgerwacht” aandienende beschermers van wet en orde speciaal in Nieuwerbrug personen bevinden, die reeds één of meermalen wegens vervalsching van de levensmiddelen gerechtelijk werden veroordeeld” werd geantwoord, dat „inderdaad, doch slechts één persoon, enkele jaren geleden werd veroordeeld tot een geldboete wegens het afleveren van melk, welke een te groot percentage water bevatte”.

Een andere vraag luidde: „Of in Nieuwerbrug de kroegen den geheelen nacht voor het publiek geopend zijn; zo niet, of dan de eigenaar der inrichting waar zich het z.g. „Hoofdkwartier” had geïnstalleerd, vergunning had dit publiek in zijn localiteit aanwezig te hebben en of, indien ook dit niet het geval is geweest, deze lieden benevens de eigenaar dier inrichting deswege zullen worden vervolgd als overtreders der wettelijke bepalingen, die zij voorwenden zelfs gewapenderwijze te willen helpen beschermen?” De vragensteller kreeg hierop ten antwoord: „Het sluitingsuur van alle herbergen te Nieuwerbrug (gemeente Bodegraven) is 11 uur; voor 2 juli was geen verlenging aangevraagd of gegeven. Aangezien den burgemeester echter duidelijk was, dat de vergunninghouder, in wiens localiteit (vergaderlokaal der burgerwacht) de wapenen waren opgeborgen, in verband met de aanwezigheid aldaar van den rijksveldwachter, geheel te goeder trouw moest meenen, dat hem vanzelf bedoelde verlenging was verleend, is geen proces-verbaal tegen hem opgemaakt en om gelijke redenen, evenmin tegen de aanwezige leden der burgerwacht”.⁸ En na de beantwoording ging de Kamer over tot de orde van de dag....

Besluit

Na deze gebeurtenissen veranderde er nogal wat. De commandant van de Burgerwacht werd, zoals gezegd, vervangen en in 1930 ging de Burgerwacht „Nieuwerbrug en Omstreken” over in het „Vendel Nieuwerbrug der Bodegraafsche Burgerwacht”. De Bodegraafsche Burgerwacht hield op 18 december van dat jaar een propaganda-avond in Nieuwerbrug, waar o.m. kapitein Snijders, toegevoegd aan de Inspecteur der Burgerwachten te 's-Gravenhage, sprak. Hij wenste de Nieuwerbrugse Burgerwacht geluk met haar samengaan met de Bodegraafsche Burgerwacht en spoorde de leden aan „steeds actief te zijn, doch niet te voorbarig.”

En tenslotte werd besloten de „tot zijn spijt verhinderde” burgemeester Van Dobben de Bruyn van Bodegraven een schrijven te zenden met onder andere de zinsnede: „Het Vendel Nieuwerbrug der Bodegraafsche Burgerwacht met vele genoodigden, waaronder het Bestuur en de Commandant der Bodegraafsche Burgerwacht, bijeen, spreekt zijn trouw en vasten wil uit om als de B.W. door U Edelachtbare mocht worden opgeroepen met alle kracht en energie Uw gezag te beschermen en heeft de behoefte U oprechten dank te betuigen voor den steeds van U ondervonden steun”.⁹

Zo blijkt dat van partijpropaganda, gemaakt in Nieuwerbrug, gelegen aan de Rijn en Rijksstraatweg tussen Woerden en Bodegraven, de echo's doorklonken tot in Den Haag en bij de rechtbank in Utrecht.

Noten:

- 1) „*Het Weekblad*”, jg. 65, nr. 53 (6 juli 1929).
- 2) Zie noot 1.
- 3) Gemeentearchief Waarder. Notulen van de gemeenteraad, 25 mei 1920.
- 4) „*Het Weekblad*”, jg. 65, nr. 66 (21 augustus 1929).
- 5) „*Het Weekblad*”, jg. 65, nr. 54 (10 juli 1929).
- 6) Zie noot 5.
- 7) „*Het Weekblad*”, jg. 65, nr. 68 (28 augustus 1929).
- 8) Zie noot 4.
- 9) „*Het Weekblad*”, jg. 66, nr. 102 (24 december 1930).

Alle hier genoemde exemplaren van „Het Weekblad” zijn aanwezig in de collectie van het Gemeentearchief van Woerden.

De Doleantie in Woerden. Van sekte naar kerkgenootschap (1887-1894)*

door drs. R. van der Laarse

Inleiding

Dit jaar is het precies een eeuw geleden dat in de Nederlands-Hervormde Kerk het conflict uitbrak dat leidde tot het ontstaan van de Nederduits Gereformeerde Kerken, later Gereformeerde Kerken in Nederland geheten. De strijd die aan deze kerkscheuring vooraf ging dateerde al vanaf het einde van de jaren '60 van de vorige eeuw. De inzet was het behoud van de zogenaamde „Dordtse” leer en kerkorde. Volgens de gereformeerden bestond in de Hervormde Kerk een te grote vrijheid in de leer, als gevolg waarvan de aloude geloofswaarheden steeds meer inboetten aan betekenis. De schuld

* Dit artikel is een bewerking van een hoofdstuk van een in het najaar te verschijnen boek over de ontwikkeling van Woerdens protestantse gemeenschap in de 19e eeuw, dat zal verschijnen in de Amsterdamse Historische Reeks van het Historisch Seminarium van de Universiteit van Amsterdam. De auteur is verbonden aan het verzuilingsproject van dit instituut en verricht in dat kader promotieonderzoek naar het ontstaan van de verzuiling op lokaal niveau.

hiervan werd gelegd bij de hervormde synode. Dit was het hoogste kerkelijke bestuurslichaam dat bij de vorming van de hervormde kerk in 1816 door Koning Willem I in het leven was geroepen. De tegenstanders zagen hierin een bedreiging van de zelfstandigheid van de plaatselijke gemeenten. De „richtingenstrijd” die aan de Doleantie voorafging, stond dan ook in het teken van de losmaking van de lokale „kerken” van deze Haagse synode.

In de eerste maanden van 1886 onttrokken de eerste gemeenten zich aan het synodale kerkverband. Dit waren de kerken van Voorthuizen, Kootwijk en Reitsum, kleine plaatsjes zonder landelijke betekenis. In december 1886 stond de Doleantie echter in het middelpunt van ieders belangstelling. In die maand kwam het tot een confrontatie in Amsterdam. In deze gemeente had Abraham Kuiper al jarenlang (eerst als predikant en later als ouderling) getracht de macht van de „moderneren” in te dammen en de band met de synode te verbreken. Deze strijd bereikte een climax in 1885 met de zogenaamde attestenkwestie. De Amsterdamse kerkeraad waarbinnen Kuipers aanhang de meerderheid had, weigerde toen om aan de aannemelingen van een aantal moderne predikanten attesten af te geven, zodat deze geen belijdenis konden afleggen.

De gereformeerde kerkeraadsliden werden daarop door de classis geschorst en tenslotte, in december, door de synode afgezet. Dit gaf aanleiding tot de bekende „paneelzagerij”, waarbij Kuiper en de zijnen zich op hardhandige wijze de kerk toeëigenden, die overigens later weer aan de hervormden uit handen moest worden gegeven.

In Woerden voltrok de Doleantie zich minder heftig. Aanvankelijk leek het erop dat ook hier de hervormde kerkeraad zich zou losmaken van de synode, maar uiteindelijk legden in december 1886 slechts twee leden van de kerkeraad hun functie neer. Dit waren de ouderling Hamerling, die ook nadien nog zeer actief is geweest, en de diaken Blok, een onderwijzer, die zich uit het kerkelijk leven heeft teruggetrokken. Pas in juli 1887 vernemen we weer iets van Woerdens dolerenden. Hamerling wendt zich dan, samen met enige andere hervormde lidmaten, tot de kerkeraad met het verzoek zich alsnog te onttrekken aan het „synodale juk” en de oude Dordtse kerkerode te herstellen. De kerkeraad ging hier niet op in. Dit dwingt Woerdens dolerenden op eigen benen te gaan staan. In de volgende hoofdstukken zullen we nagaan hoe vanuit deze kleine dolerende sekte na enkele jaren een zelfstandig gereformeerd kerkgenootschap is ontstaan.

Dominee van Lummel

De Doleantie in Woerden was het werk van een kleine minderheid. Joseph Hamerling, Willem Snel, Cornelis Verheul en Willem van Beek, die in juli 1887 de hervormde kerkeraad verzochten zich los te maken van het synodale kerkverband, waren toen zij nul op het rekest kregen, gedwongen zich zelf te constitueren tot dolerende kerkeraad. Het initiatief hiertoe ging uit van een zojuist in de gereformeerde gemeente in Waarder aangestelde predikant, de toen 31-jarige C.W.J. van Lummel. Deze jonge dominee, die één der eerste studenten van de Vrije Universiteit was geweest, trad in Woerden op als consulent van de classis Oudewater. Op zijn aandrang besloten de vier adressanten in december 1887 het *Algemeen reglement van de N.H. Kerk* „alle kracht en geldigheid voor de Kerk van Woerden te ontzeggen, omdat de synodale organisatie strijdig is met 's Heeren onfeilbaar Woord”. In plaats hiervan werd de Dordtse kerkerode van 1618-19 opnieuw van kracht verklaard en met de andere gereformeerde gemeenten in contact getreden.¹

Een volgende stap die, eveneens op initiatief van Van Lummel, in juli 1888 werd genomen, was de oprichting van een vereniging *Kerkelijke kas*. Deze beheerde de gelden en de kerkgoederen van de gemeente. Aan de activiteit van deze vereniging was het te danken dat Woerdens gereformeerde gemeente nog in datzelfde jaar beschikte over een eigen kerkgebouw, gelegen op de hoek van de Molenstraat en de Willemschhof. De hiertoe benodigde middelen werden via een „geldleening onder elkander” opgebracht door de kerkeraadsliden en bestuursleden van de Kerkelijke Kas. Op grond hiervan zou men verwachten dat deze laatste, die overigens geen van allen deel uitmaakten van de kerkeraad, tot de „aanzienlijksten” binnen de gemeente behoorden. In tegenstelling tot de hervormde

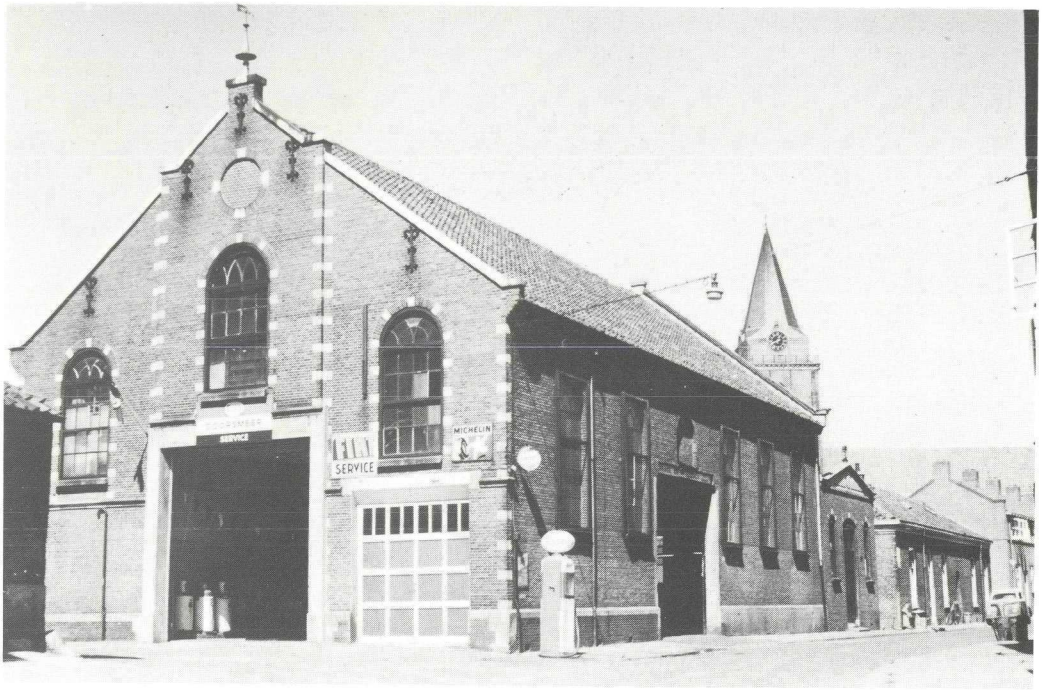

*Ds. C.W.J. van Lummel (1856-1940).
Coll.: Gemeentearchief Delft.*

„kerkvoogdij” betrof dit echter geen „heren”, maar een boer, een tuinder, een klompenmaker en twee werklieden van de steenbakkerijen. Voegen we daarbij de koopman, broodbakker en machinist die deel uitmaakten van de kerkeraad, dan beklemtoont dit sterk het kleine-luiden-karakter van deze nieuwe dolerende gemeenschap. De zéér kleine luiden, dat wil zeggen de bedeeden, waren echter achtergebleven in de hervormde kerk. De gereformeerden beschikten immers niet over voldoende fondsen om hen onderstand te verlenen.²

Van Lummel nam dus zowel het initiatief tot de constituering van de gereformeerde kerkeraad als tot de oprichting van de vereniging Kerkelijke Kas. Het eerste jaar was hij de centrale spil binnen Woerdens dolerende gemeente. Hij fungeerde als bemiddelaar tussen de landelijke gereformeerde beweging en de lokale gemeente. Naast zijn bezigheden in Waarder vond deze jonge dominee tijd om eens in de drie weken in Woerden te preken en ook verzorgde hij de catechisatie en aanneming der lidmaten.

Hoewel Woerdens gemeente nog maar hooguit 50 zielen telde, blijkt de bediening van twee gemeenten, zelfs voor deze man, die later bekend zou staan als één der „drukke dominee’s”, een uiterst zware taak geweest te zijn. Steeds meer liet hij verstek gaan en in het voorjaar van 1889 werd zelfs in de kerkeraad „een woordje over Van Lummel” gesproken, waarbij werd opgemerkt, „dat het wel scheen dat zijn Eerw. Woerden geheel vergeten was en hoe hier meden te handelen in hoofdzaak der catechesatie aangemerkt”.³

*De eerste Gereformeerde Kerk aan de Molenstraat, later in gebruik als garagebedrijf.
Coll.: Jb. Hoogendoorn, Woerden.*

De kerkeraadsleden namen uiteindelijk hun toevlucht tot een reizend evangelist, die zich in Woerden voordeed als een geëxamineerd predikant. Dit leidde echter tot klachten vanuit Amsterdam, waar de algemene leiding van de gereformeerde gemeenten berustte. Tot groot ongenoegen van de kerkeraadsleden moest het contact met deze oefenaar worden verbroken, „ofschoon”, zo merkten zij op, „wij niet anders kunnen zeggen, (dan) dat er niets op zijn Waarheid aan te merken valt en zelfs een aangenaam verkeer met hem te Woerden hebben gehad”.⁴ Waarschijnlijk kon men dit van Van Lummel niet zeggen. Toen hij in het najaar van 1889 een beroep aannam in Delft werd in Woerdens kerkeraad met geen woord over het vertrek van de grondlegger van de eigen gemeente gerept. De man die bij zijn overlijden in 1940 „de adjudant van Kuyper” werd genoemd, is dus spoorloos uit Woerdens annalen verdwenen.⁵

Het conflict met de Kerkelijke Kas

Als gevolg van het vertrek van Van Lummel en het verbod op de „bediening des Woords” door oefenaars, was Woerdens dolerende gemeente gedwongen een beroep te doen op kandidaten van de Vrije Universiteit. Maar het bleek „dat er sommige leden op tegen zijn om die jonge mannen te zien optreden voor de gemeente”. Ook onder de consulenten, die Van Lummel opvolgden, bestond echter een groot verloop. De kerkeraad hoopte daarom maar dat „den Heeren het nog eens mocht belieffen dat ook onzen gemeente eens een beroep uit mocht brengen, om een eigen leeraar in het midden te mogen hebben”. Voorlopig ontbraken hiertoe echter de financiële middelen.⁶

Vanuit de gemeente legde men zich hier evenwel niet bij neer. Eén der manslidmaten wees de opzieners „op den grooten behoeften van onze kerk aan een Herder en een Leeraar en den grooten fout dat er in den vergadering des geloovigen zoo weinig voor gebeden wordt”. De kerkeraad erkende „met beschaamdheid” diens gelijk en gaf toe dat ook de eigen vergaderingen hierdoor „dikwijls zoo gebrekkig zijn”. Maar op Hamerling na voelde geen der kerkeraadsliden ervoor om in het openbaar voor de komst van een dominee te bidden. Waarschijnlijk vond men het wel prettig dat de eigen zaakjes voorlopig zonder inmenging van buitenaf geregeld konden worden.⁷

Niet de kerkeraad, maar de vereniging Kerkelijke Kas wierp zich op als stem der gemeente inzake de predikantsvacature.

Bij monde van haar secretaris Aart Hamerling, een zoon van ouderling Joseph Hamerling, verzocht zij de kerkeraad „om wat meer het gemis van een voorganger met de gemeente aan God op te dragen”. De Kerkelijke Kas stelde bovendien een intekenlijst op, die de lidmaten moest verplichten tot een regelmatige vaste bijdrage voor het tractement van een in de toekomst te beroepen predikant. Het gevolg hiervan was een openlijke confrontatie met de kerkeraad die zich door deze maatregel gepasseerd voelde. Snel maakte hier zelfs uit op dat „den kerkeraad bij sommige leden gewantrouwd werd” en weigerde al bij voorbaat de lijst te ondertekenen. E. van Harten, de voorzitter van het bestuur van de Kerkelijke Kas, liet anderzijds weten te zullen aftreden wanneer op dit punt niet met de kerkeraad kon worden samengewerkt. De Kerkelijke Kas besloot de ouderlingen en diakenen hierop een schrijven te sturen, waarin „hunne dwaze en droevige handelingen in een broederlijke geest onder het oog zou worden gebracht”. De opzieners bepaalden echter al bij voorbaat, „na hier eenigen tijd zeer kalm over gesproken te hebben dat deze zaak niet door den kerkeraad kan behandeld worden, maar dat het een personele zaak is en daarom zoo van den tafel kan genomen worden als geen zaak der kerkeraad”. Toen hierop de Kerkelijke Kas nog „een geheele wederlegging” zond, was de cirkel rond en scheen hij niet meer doorbroken te kunnen worden.⁸

De gereformeerde gemeenschap beschikte echter over een buitengewoon belangrijk ritueel sanctiemiddel. Vier maal per jaar kwamen namelijk de lidmaten bijeen voor de viering van het Heilig Avondmaal. Deze „vergadering der gelovigen” stond in het teken van een symbolische herbevestiging van de band met „de Verlosser”. Het „genadeverbond” dat door dit sacrament werd belichaamd, veronderstelde dat deze samenkomst der gemeente plaatsvond in „waarachtig broederlijke liefde”. Wanneer tussen de gelovigen onenigheid bestond, werd het raadzaam geacht dat de betrokkenen zich onthielden van het Avondmaal. Een eventueel geschil moest dus bij voorbaat worden bijgelegd. Dit verklaart het feit dat ouderling Hamerling vlak vóór de viering van het Heilig Avondmaal in juni 1890, de kerkeraadsliden en de bestuurders van de Kerkelijke Kas uitnodigde tot een „broederlijke samenspreking”, die bedoeld was met elkaar „in het reine” te komen. Op die vergadering werd besloten dat beide colleges in het vervolg steeds een uur voor aanvang van het Avondmaal bijeen zouden komen om eventuele misverstanden uit de weg te ruimen. Bovendien kwam men overeen voortaan elke maand een kerkcollecte te houden, „streckende tot voorziening van het tractement van een eventueel te beroepen herder en leeraar”. Zo werd de lieve vrede op het laatste moment hersteld.⁹

Het conflict met de gemeente

De predikantskwestie was echter niet de enige twistappel binnen de gereformeerde gemeenschap. Er ontstonden ook problemen over de kerkeraadverkiezingen. Bij de eerste verkiezingen in 1889 was door de kerkeraad besloten, „zoo lang het ledental onzer kerk nog zoo klein is die stemming vrij te doen plaatshebben”. De gemeente gaf blijk vertrouwen te hebben in de zittende kerkeraad die zich een jaar eerder op eigen gezag had geconstitueerd, want de aftredende leden werden onmiddellijk herkozen.¹⁰ In het najaar van 1890 werd opnieuw besloten tot een vrije stemming, toen een ouderling en een diaken aan de beurt waren voor aftreding en op verzoek van de gemeente een extra ouderling aan de kerkeraad werd toegevoegd. Ditmaal verliep de stemming minder vlekkeloos.

Op die bewuste kiezersvergadering, die door circa 20 manslidmaten werd bezocht, werden Hamerling als ouderling en Snel als diaken gekozen. De door de gemeente gestelde kandidaten voor het nieuwe gecreëerde ambt behaalden echter geen van allen een absolute meerderheid, zodat een herstemming moest plaatsvinden. Al deze kandidaten waren evenwel lid van het bestuur van de Kerkelijke Kas. De invloed van die vereniging zou aanzienlijk worden versterkt wanneer één van hen werd gekozen. Dit was voor de kerkeraad aanleiding om een week later bij de herstemming mee te delen, „dat wij met onze werkzaamheden buiten de orde waren gegaan volgens art. 12 van de Dordtse Kerkorde”.

In plaats van een vrije stemming gaf men nu de voorkeur aan het Dordtse kiesstelsel, waarbij door de kerkeraad een dubbeltal werd opgesteld, dat ter verkiezing aan de gemeente werd voorgelegd. Nadat echter op die manier twee kandidaten waren voorgedragen, gaven 14 manslidmaten te kennen „dat de gemeente zich niet kan verenigen met zich gebonden te voelen aan de kandidaten door de kerkeraad gesteld”. Zelfs een voorlezing van „enkele punten” uit het werk van Gijsbertus Voetius kon hen niet op andere gedachten brengen. Op aandrang van Hamerling, die kennelijk de rol van verzoener op het lijf was geschreven, werd uiteindelijk door de kerkeraad besloten „voor dit maal, maar ook alleen voor dit maal door de gemeente een kandidaat te laten stellen, tegenover de door de kerkeraad gestelde en daaruit een keuze te doen”. De gemeente schoof hierop onmiddellijk een bestuurslid van de Kerkelijke Kas naar voren. Deze Jan Plomp, een werkman bij één der steenbakkerijen, werd zoals viel te verwachten met een grote meerderheid van stemmen gekozen. Tot veler teleurstelling liet hij echter weten „dat na alle bespreking hij niet genegen was die roeping op te volgen”. Eigenmachtig besloot de kerkeraad toen om zijn kandidaat, diaken Verheul, tot ouderling te bevestigen. Dit leidde echter tot zoveel protesten, dat Verheul zich genooddaakt zag het opziensambt onmiddellijk weer neer te leggen, om „ergernis en scheuring in de gemeente” te voorkomen. De kerkeraad bleef tenslotte bestaan in zijn oude gedaante. Verheul werd weer diaken, hoewel verschillende manslidmaten hem inmiddels voor „onbekeerd” hielden.¹¹

De gemoederen liepen ook bij de kerkeraadverkiezingen in de volgende jaren zo hoog op, dat de classis tenslotte gedwongen was te interveniëren. Bij een kerkvisitatie in 1892 stelde zij vast dat „duidelijk wordt, de noodzakelijkheid dat en de kerkeraad en de gemeente noodzakelijk voorlichting en leiding nodig hebben”.¹² Er werd daarom een nieuwe consulent aangesteld, die de kiezersvergadering dat jaar (die door zo'n 30 manslidmaten werd bezocht), voorzat als betrof het een zuivere godsdienstoefening, met gebed, preek en samenzang. Die leiding bracht uitkomst. De door de kerkeraad voorgestelde kandidaten werden uiteindelijk door de gemeente overgenomen.¹³ Naast het enige tijd eerder bijgelegde conflict tussen de kerkeraad en de Kerkelijke Kas, was nu dus ook de strijd tussen de kerkeraad en de gemeente bijgelegd. Maar de dolerenden beschikten nog altijd niet over éénhoofdige leiding in de vorm van een predikant. Daarin kon pas worden voorzien toen een derde spanningsveld was weggenomen.

Het conflict met de Christelijk-Gereformeerden

Het kleine groepje gereformeerden dat zich in Woerden in 1887 aan het „synodale juk” onttrok, was niet de eerste calvinistische sekte die zich had losgemaakt van de „volkskerk”. Er bestond in Woerden al vanaf de jaren '30 een kleine gemeente van Christelijk Afscheidenen, die zich in 1869 met de overige gemeenten van Afscheidenen in het land had verenigd tot de *Christelijk Gereformeerde Kerk*. Evenals de dolerenden betrof het hier een gemeente met hooguit 50 leden, maar zij beschikten over een belangrijke troef: een eigen voorganger die wekelijks het Woord bediende. Samenwerking met de dolerenden zou voor hen de kosten van tractement doen verminderen, terwijl de „zuster gemeente” eindelijk zou kunnen beschikken over een „leeraar”.

In 1888 was al door de Voorlopige Synode van de uit de Doleantie voortgekomen *Nederduitsch Gereformeerde Kerken* en de Christelijk Gereformeerde Kerk overeengekomen om zoveel mogelijk samen te werken. Een volledige samensmelting was toen nog niet mogelijk. In de ogen der dolerenden was namelijk het Statuut van 1869 van de kerk der Afscheiding te hiërarchisch, terwijl op hun beurt

de christelijk gereformeerden bezwaar maakten tegen een samengaan met dolerende gemeenten in die plaatsen waar al vóór 1886 een christelijk-gereformeerde kerk bestond. Deze twee punten bleven geruime tijd een heet hangijzer. Pas in 1891 werd dan ook besloten tot een daadwerkelijke vereniging. Dit resulteerde een jaar later in de oprichting van de *Gereformeerde Kerken in Nederland*.¹⁴ Woerden was dus één van die gemeenten waar al vóór de Doleantie een christelijk-gereformeerde kerk bestond. Dit verklaart misschien het feit dat hier nauwelijks belangstelling was voor het landelijk samensmeltingsproces. Toch hadden beide calvinistische gemeenschappen elkaar nodig, wilden ze ooit uitgroeien tot een volwaardig kerkgenootschap. In 1891 bracht Joseph Hamerling daarom een bezoek aan de praeses en voorganger van de christelijk-gereformeerde kerk, Bos genaamd, die naar hij later in de kerkeraad meedeelde evenals hij „ook zeer goed gevoelde de noodzakelijkheid der vereniging van de kerken die op dezelfde grondslag staan”. De kerkeraad was hiermee tevreden en vroeg het oordeel van de ter vergadering bijeengeroepen manslidmaten. Deze bleken er wel wat voor te voelen om in het geval men 's zondags niet beschikte over een eigen voorganger, bij de christelijk-gereformeerden te kerken. De oecumene leek daarmee goed op weg, ware het niet dat de Kerkelijke Kas weer eens dwars ging liggen. De bestuurders van deze vereniging lieten weten „geen toelage te verlenen aan den voorganger der Christelijke Gereformeerde gemeente bij eene eventueele zamensmelting”, waaraan werd toegevoegd dat als het aan hen lag „vooralnog zoo'n nieuwe toenadering niet mocht plaatsvinden”. Het spreekt vanzelf dat Bos door deze onverwachte manoeuvre in zijn wiek was geschoten. Hij weigerde verder nog met de dolerenden te onderhandelen.¹⁵

Evenals in verschillende andere plaatsen, waar zowel een christelijk-gereformeerde als een dolerende gemeente bestond, kwam ook in Woerden niets terecht van de van bovenaf doorgevoerde vereniging van beide gereformeerde kerkgenootschappen. De twee kerken bleven hier naast elkaar bestaan; de kerk der Afscheiding aangeduid met de letter A, en die der Doleantie met de letter B.¹⁶ De samensmelting die op lokaal niveau geen doorgang kon vinden, vond echter wel plaats tussen de classes van beide kerkgenootschappen. De nieuwe gereformeerde classis oefende een sterke druk uit op Woerdens gereformeerde kerk (B) om de onderhandelingen met de christelijk-gereformeerde kerk (A) te hervatten. Opnieuw werd nu onder voorzitterschap van de classicale consulent een buitengewone vergadering gehouden, waarop het standpunt van de gemeente werd gehoord. De manslidmaten bleken allen voorstander van kerkelijke vereniging. Hierop werd weer contact gezocht met Bos, die nu te horen kreeg dat een eventuele toelage geen struikelblok meer vormde. Maar de zo bruusk gepasseerde voorganger moest inmiddels van geen samenwerking meer weten. Na velerlei hernieuwde pogingen die allen op niets zijn uitgelopen, werd tenslotte in maart 1893 door de christelijk-gereformeerde kerkeraad besloten dat „door genoemde gemeente werd herroepen alles wat vroeger omtrent de vereeniging der kerken was besloten en zich bij vernieuwing als *Christelijk Gereformeerde Kerk* zich zullen kenbaar maken aan de bevoegde autoriteiten”. De samensmelting was toen van de baan.¹⁷

Hoewel er vanuit lokaal perspectief in Woerden naast een nieuwe dolerende gemeente (kerk B) een oudere gemeente van voormalige afgescheidenen (kerk A) bleef voortbestaan, was er vanuit nationaal perspectief sprake van de vorming van een *nieuw* kerkgenootschap, dat zich onttrok aan het verband van de in 1892 ontstane Gereformeerde Kerken in Nederland. Lang niet alle leden van Woerdens christelijk-gereformeerde gemeente voelden er echter voor om zelfstandig voort te gaan. Na het besluit van de kerkeraad van kerk A om niet met de dolerenden samen te gaan, traden twee kerkeraadsliden af en voegden zich bij kerk B. Eén van hen werd onmiddellijk als ouderling aan de gereformeerde kerkeraad toegevoegd. Die uitbreiding werd nodig geacht „met het oog op de vermeerdering der leden”. In het voetspoor van de christelijk gereformeerde kerkeraadsliden was namelijk ook een groot aantal gemeenteleden van kerk A naar kerk B overgestapt. Dit blijkt uit de groei van het aantal manslidmaten dat regelmatig ter vergadering kwam (in 1889 ca. 20, in 1891 ca. 30 en in 1893 ca. 40). Waarschijnlijk heeft de gereformeerde gemeente in deze tijd uit een kleine 100 leden bestaan. Naar verluidd zouden na de kerkscheuring in 1893 nog slechts een 7 à 8-tal gezinnen in de christelijk-gereformeerde kerk zijn achtergebleven.

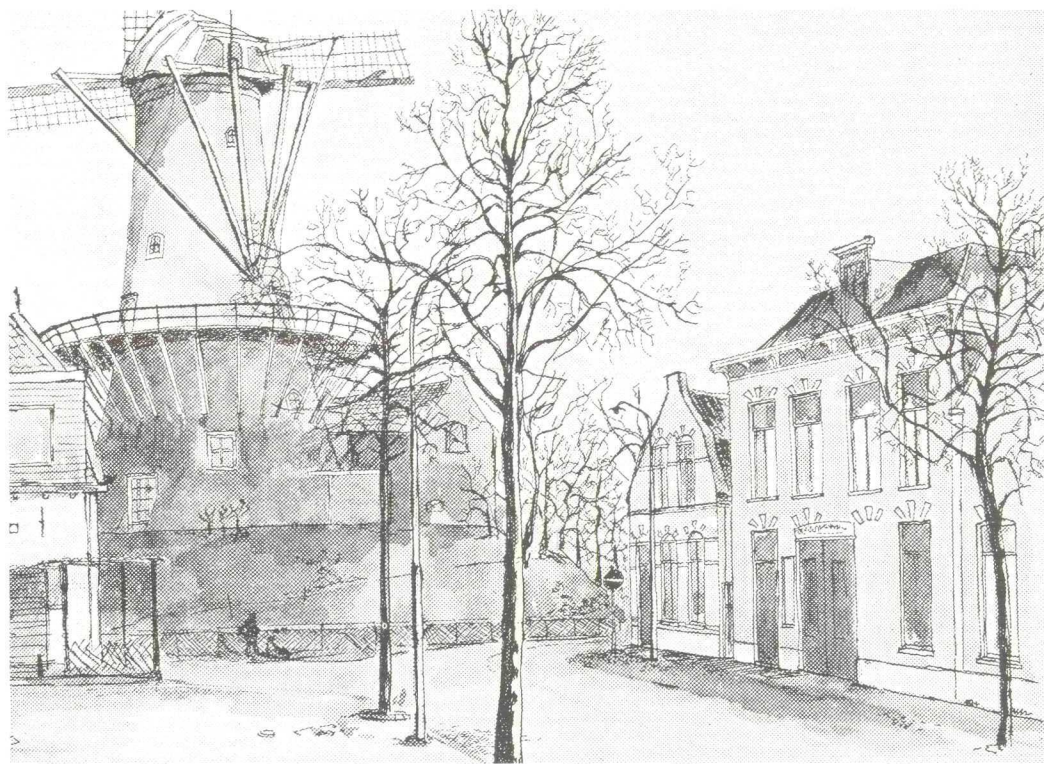
Een laatste poging die door een deputatie van de classis werd ondernomen, om ook hen over te halen zich bij de gereformeerde kerk aan te sluiten, liep uit op „hooge bewoordingen” met voorganger Bos.¹⁸

*Ds. J.W. Gunst (1858-1941).
Coll.: Jb. Hoogendoorn, Woerden.*

Dominee Gunst

Na het mislukken van de samenwerking met voorganger Bos, waren de gereformeerden genoodzaakt een eigen predikant te beroepen. Dit was nu ook mogelijk. Door de toestroom van christelijk-gereformeerden werd immers het financiële draagvlak aanzienlijk verbreed. In juni 1893 stelde de kerkeraad zich daarom op de hoogte van de mening der manslidmaten „aangaande de werkzaamheden ter verkrijging van een predikant en de financiële aangelegenheden”. Uiteindelijk werd men het eens over een tractement van 1200 gulden, terwijl tevens werd besloten tot de bouw van een pastorie, waarvoor de benodigde gelden werden opgebracht via een kapitaalening binnen de gemeente. Zo kon tenslotte in de zomer van 1894 ds. J.W. Gunst uit Rhoon worden aangetrokken, in wiens predicatiën volgens de kerkeraadsleden die hem waren gaan horen, „zeer goede punten in uitkwamen, en in zijn geheel een gegronde voorstelling der leer openbaarden”.¹⁹

*Fragment van een tekening van de Kruittorenweg met de molen door Pim Sekeris. Het eerste pand rechts (Kruittorenweg 40) was de Gereformeerde pastorie.
Coll.: N. Plomp, Nieuwerbrug.*

Met de komst van de gereformeerde dominee kwam een einde aan de opbouwfase van de dolerende gemeente, die inmiddels tevens uit een groot aantal voormalige christelijk-gereformeerden bestond. Heel deze periode vanaf het vertrek van Van Lummel in 1889 tot de komst van Gunst in 1894, was beheerst geweest door onderlinge twisten. De oorzaak hiervan lag in een gebrek aan leiding, waardoor de kerkeraad, de vereniging Kerkelijke Kas en de gemeente keer op keer met elkaar in de clinch raakten. Gezien de conflicten die dit jonge kerkgenootschap rond het midden van de jaren '90 al had doorgemaakt, kan men zich er met recht over verbazen dat de kerkeraad nog altijd werd gedomineerd door de leiders van het eerste uur, te weten Hamerling, Snel en Verheul. Hun gezag was meermalen betwist, maar tot een werkelijke „omzetting” van de kerk was het nooit gekomen. Misschien ligt een verklaring hiervoor in het feit dat zij — met verschillende leden van het bestuur van de Kerkelijke Kas — de kerk aanvankelijk letterlijk in eigendom hadden. Niemand binnen de weinig draagkrachtige dolerende gemeente zou bij de uittocht van deze relatief bemiddelde leden gebaat zijn geweest. De gemeente zelf heeft zich dan ook in feite op de achtergrond gehouden. De manslidmaten gaven slechts steun aan het onderling gekrakeel van de kerkeraad en de Kerkelijke Kas. Dit waren de twee voornaamste concurrenten om de macht binnen deze kleine gemeenschap. Slechts onder druk van het Avondmaal-ritueel en door een regelmatig ingrijpen van de classis kon worden voorkomen dat de broedertwist tussen de lokale voormannen op een scheuring is uitgelopen. De komst van een dominee maakte uiteindelijk een einde aan deze concurrentiestrijd. In 1898 werd tenslotte ook de institutionele voorwaarde ervoor weggenomen, toen de kerkgoederen onder het beheer van de kerkeraad werden gebracht en de vereniging Kerkelijke Kas werd ontbonden. In die tijd was Woerdens dolerende sekte uitgegroeid tot een volwaardig kerkgenootschap.

Noten:

1. Notulenboek Ned. Ger. Kerk Woerden, 27-12-1887. Dit is de vergadering waarover in de missive van de classicale commissie van de hervormde kerk gesproken werd. De notulering werd verricht door Van Lummel. Helaas beruften de notulen van de vergaderingen in de periode jan.-mrt. 1888 volgens een latere aantekening in het notulenboek in het „archief van Lummel”, waarvan de huidige verblijfplaats mij onbekend is.
2. Notulen Kerkelijke Kas Woerden (K.K.), 13-7-1888, aangevuld met gegevens uit het bevolkingsregister. Deze vereniging dankte haar ontstaan aan de rechtspersoonlijkheid die zij bezat (in tegenstelling tot de kerkeraad), die noodzakelijk was in verband met het beheer van de kerkgoederen. Dergelijke verenigingen werden ook elders opgericht.
3. Notulenboek, 2-4-1889. Van Lummel reageerde zelfs niet meer op brieven die hem werden verstuurd; Notulenboek, 6-5-1889.
4. Notulenboek, 12-5-1889.
5. Van Lummel verdween overigens in 1909, naar aanleiding van een tuchtzaak, ook in Delft spoorloos uit de kerkelijke annalen. Zijn latere leven sleet hij als predikant in het dorp Zuidland. Hij bleef echter landelijk actief voor de ARP, zodat hij nog in de jaren '20 door *De Spiegel* werd opgevoerd als één der 7 „drukke dominees”; zie A.C. de Gooyer, *Het beeld der vad'ren* (Utrecht 1964) 201. Bij zijn overlijden in 1940 werd hij in de pers getypeerd als „de adjudant van Kuypen”. Zie voor Van Lummel: A. van der Wees, *Grepen uit de geschiedenis van de ARP - Delft 1886-1980* (Delft 1980) 57-58, 80.
6. Notulenboek, 23-6-1889.
7. Notulenboek, 12-5-1889/14-10-1889.
8. Notulenboek, 19-12-1890/21-4-1890; Notulen K.K., 7-12-1889/11-2-1890/24-2-1890/16-4-1890.
9. Notulenboek, 5-5-1890/2-6-1890; Notulen K.K., 15-5-1890.
10. Notulenboek, 4-11-1889. Deze vergadering werd bezocht door 16 manslidmaten; in tegenstelling tot de hervormde kerk waren de bedeeden niet van het kerkelijk kiesrecht uitgesloten (noch passief noch actief).
11. Notulenboek, 10-11-1890/17-11-1890/24-11-1890/1-12-1890/29-2-1890/12-1-1891/7-12-1891.
12. Notulenboek, 11-3-1892.
13. Notulenboek, 17-10-1892/17-11-1892.
14. Omdat in Woerden geen lokale kranten bewaard zijn gebleven, baseer ik mij hier op het in Delft verschenen christelijk-gereformeerde blad *De Delvenaar*, 29-7-1885/24-8-1888/25-1-1889 (te raadplegen in het Delfts gemeentearchief).
15. Notulenboek, 13-7-1891/26-10-1891/29-12-1891/4-1-1892; Notulen K.K., 10-12-1891.
16. Notulenboek, 27-6-1892.
17. Notulenboek, 8-8-1892/5-9-1892/12-9-1892/17-11-1892/12-12-1892/27-3-1893, gecursiveerd in origineel.
18. Notulenboek, 19-4-1893/1-5-1893. De mededeling over het aantal christelijk-gereformeerde „achterblijvers” kwam van J. Vermeulen, de ex-ouderling van de christelijk-gereformeerde kerk die als ouderling aan de gereformeerde kerkeraad werd toegevoegd. Hij omschreef hen als „die Broeders die zich als Christelijk Gereformeerden geconstitueerd hebben”.
19. Notulenboek, 26-6-1893/17-7-1894/2-7-1894/17-3-1894/9-4-1894; Notulen K.K., 28-1-1895. De predikanten maakten naar het schijnt dankbaar gebruik van de schaarse aan leraren binnen het gereformeerde kerkgenootschap. Al eerder hadden 3 predikanten voor een beroep dat op hen vanuit Woerden was uitgebracht, bedankt en ook Gunst had aanvankelijk een beroep afgewezen, om naar het schijnt voornamelijk financiële redenen. Pas toen het traktement werd verhoogd van f 1000,— naar f 1200,— stemde hij in met een hernieuwd beroep.

Een kasteel in Breeveld nabij de Putkop. Summiere sporen van Wolferts wrochten

door P.C. Beunder

Inleiding

Gedurende vele veldverkenningen, door mij in het verleden uitgevoerd teneinde een beter inzicht te krijgen in de bewoningsstructuren van het Hollands-Utrechtse grensgebied in de tijd van de ontginningen, heb ik mij bij tijd en wijle afgevraagd of er nog sporen aanwezig zouden zijn van de sterkte, die Wolfert van Borselen in het jaar 1299 aan de grens van het graafschap Holland liet aanleggen.

De geschiedenis is in het kort als volgt. In 1296 was graaf Floris V door een aantal edelen om het leven gebracht tijdens een poging om de gevangen graaf vanuit het Muiderslot naar Engeland te ontvoeren. Omdat zijn twaalfjarige zoon Jan I nog niet tot regeren in staat was ontstond er politiek geïntreger, waaruit sedert 1297 de edelman Wolfert van Borselen tevoorschijn komt als een soort beschermer van de jonge graaf en het graafschap. Hij laat zich goed belonen en weet van graaf Jan gedaan te krijgen, dat hij o.a. begiftigd wordt met het Land van Woerden.

In dit gebied was tot de moord op graaf Floris V het geslacht Van Woerden heer en meester geweest. Omdat het Land van Woerden oorspronkelijk een van het Sticht afhankelijk leenverband gekend had en de nieuwe bisschop Willem II van Mechelen (1296-1301) een vastberaden politiek tot uiting bracht, waarbij het mogelijk wel eens tot discussie of onvrede over het nieuw verworven bezit van Wolfert kon komen, leek het de laatste wijzer een stevige weerbaarheid aan de grens van het graafschap te doen aanleggen, waarmee tegelijk de instemming van graaf Jan met de gang van zaken effectief duidelijk gemaakt kon worden. De aanzet tot de kasteelbouw aldaar moet wel gegeven zijn, nadat Wolfert op 12 juni 1299 met het Land van Woerden begiftigd werd.

Wat zegt Melis Stoke?

Laten we de oude geschiedschrijver Melis Stoke in zijn „Rijmkroniek” hierover eens aan het woord laten:

„Int lant van Woerden begon di (*dit is Wolfert van Borselen*) maken

Ene borch, conde hijt geraken;

Groot, wijt ende daertoe starc

Dede hi beginnen daer dat werc,

Tote eenre stede, de men hiet

Die Pitkupe, sodat men niet

Int lant soude moghen comen:

Men hadt metter borch benomen.

Het was aent ende van den lande”.¹

De locatie is dus duidelijk bepaald: bij de Putkop. Nico Plomp, die de hele aangelegenheid, inclusief de ontwikkeling van de plaats en de naam Putkop op een duidelijke en verantwoorde wijze beschrijft², komt ook tot de verzuchting dat van Wolferts kasteel of wat het ook geweest mag zijn, niets meer te vinden is.

Hij wijt dit „verlies” hoofdzakelijk aan het feit, dat Wolfert nauwelijks begonnen kan zijn met de bouw van het kasteel, omdat hij op 1 augustus 1299 te Delft om het leven is gebracht en omdat de politieke ontwikkelingen zich na die datum drastisch hebben gewijzigd, heeft dit ongetwijfeld de stopzetting van de bouwactiviteiten tot gevolg gehad.³

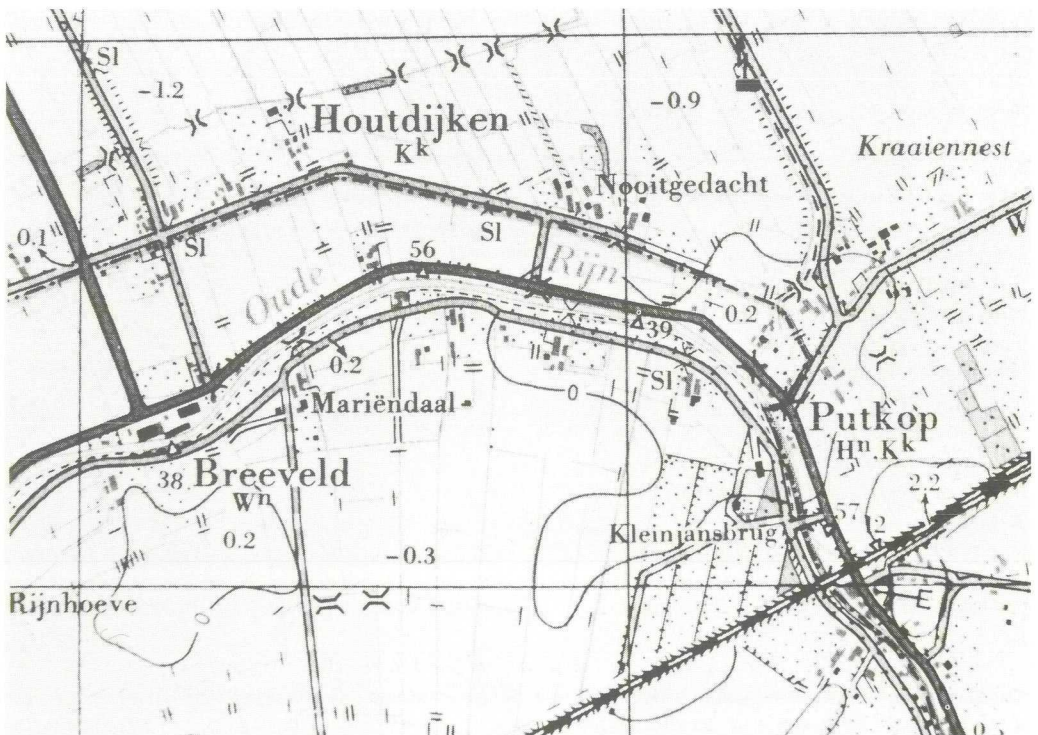
Nu spreekt Melis Stoke weliswaar ook over het begin van de aanleg, maar hij weet toch ook te melden dat het werk groot en „wijt” (ruim) van opzet was, zodat er toch wel iets gebeurd moet zijn. Nu, er is ook iets gebeurd, want ik botste, om zo te zeggen, bij mijn naspeuringen al tegen de kasteelplaats op, voor ik er in het bijzonder naar gezocht had!

De kasteelplaats in Breeveld

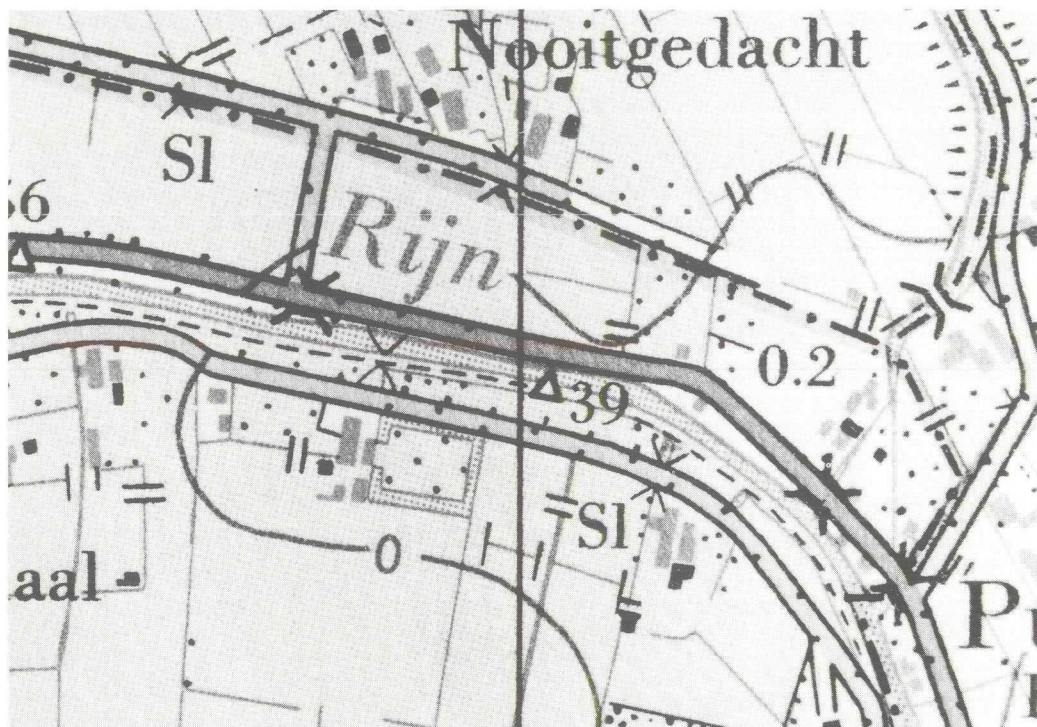
Als er in 1299 sprake is geweest van de bouw van een burcht of kasteel van landsheerlijk karakter in Holland, dan hoeft er maar weinig twijfel te bestaan over de plaats van zo'n aanleg. Zo'n kasteel moet toentertijd een vierkante of rechthoekige opzet hebben gehad en omgeven zijn geweest door een gracht. Dit model was immers overal door graaf Floris V en diens directe voorgangers gebruikt als dwang- en controleburcht en het zou nog wel even duren voordat dit type ingrijpende wijzigingen zou ondergaan. We moeten dus zoeken naar een rechthoekige opzet gelegen binnen een gracht. Voorwaarde is hierbij, dat de waterpartij permanent moet zijn, dat wil zeggen dat de kasteelgracht in verbinding moet staan met een niet al te onaanzienlijk water, liefst binnen schootsveld, waarvan de afdamming door de vijand niet probleemloos kan geschieden.

Welnu, deze voorwaarden vinden we aanwezig in de loop van de Oude Rijn bij de Putkop. De Rijn bepaalt hier tevens de strategische positie van het kasteel, omdat ze niet te ver vooruitgeschoven ligt, waardoor ze minder kwetsbaar was.⁴ Zo komen we terecht in de polder Breeveld.

In deze polder treffen we een regelmatige strokenverkaveling aan, waarvan het voorste gedeelte breed uitwaaiert ten gevolge van de grote bocht in de Rijn (zie afb. 1). Even voor (dus ten westen van) de buurtschap de Putkop⁵ is het verkavelingspatroon teniet gedaan door slootdemping en treffen we een perceel land van ongeveer 230 bij 200 meter aan, met in de noordoosthoek een onderscheiden rechthoekig perceel van circa 60 bij 50 meter.

Afb. 1. Fragment van de Topografische Kaart, 31 G, Woerden. Foto P.C. Beunder.

Afb. 2. Gedeeltelijke uitvergroting van afb. 1. Foto P.C. Beunder.

Dit laatste perceel ligt binnen een sloot, waarvan de grootste breedte oploopt tot ongeveer 10 meter. Dit is een ongehoord en opvallend fenomeen (zie afd. 2), wat te kenschetsen is als een opzet van landsheerlijke kasteelbouw van allure in de 13e eeuw.

De slootbreedte van het inliggende perceel valt nog het meest op en is voor de rest van de omgeving, te weten een uitgestrekt gebied met een bodemstructuur van zand en klei (een oude kronkelwaard van de Rijn) onbekend.

Hier moeten we toch wel te doen hebben met een kasteelplaats met (voor-)burchtterrein...de kasteelplaats van Wolfert van Borselen. De opzet is duidelijk te dateren als van na de verkaveling, temeer daar sporen, die anders zouden kunnen doen vermoeden, door mij niet zijn aangetroffen. De situering van het eigenlijke kasteelperceel in de noordoosthoek nabij de Oude Rijn wekt, toch rekening houdend met de Rijndijk, vertrouwen.

De archeologische terreinverkenning

Om te constateren of er bouwsporen aanwezig zijn in het perceel land, dat kennelijk voor kasteelbouw bestemd was, is door de archeologische werkgroep van de Stichts-Hollandse Historische Vereniging een klein onderzoek ingesteld. Hierbij werd een aantal reeksen boringen verricht over het bewuste binnenperceel op die plaatsen, waar de aanwezigheid van bouwrestanten het meest voor de hand liggend is.⁶

De resultaten van dit onderzoekje waren volkomen negatief. Er werd, voor zover detailgegevens uit boringen zijn af te leiden, geen enkel bouwspoor (hout-, steen- of uitbraakspoor) aangetroffen. Het enige wat opviel was een beschoeiingsconstructie, op dié plaats waar in later tijd (aan de hand van het aangetroffen materiaal mogelijk vast te stellen als in de 16e of 17e eeuw) de gracht is gedempt om een goede verbinding te creëren met het belendende boerenerf.

Hoewel het jammer blijft dat er zo weinig gevonden werd heeft de conclusie van dit archeologisch onderzoek op de bruikbaarheid van de hypothese, dat we hier te doen hebben met de kasteelplaats van Wolfert van Borselen, echter geen invloed. Misschien wordt met dit resultaat de bedoeling in de beschrijving van Melis Stoke met betrekking tot het fenomeen toch versterkt.

Melis Stoke spreekt immers twee maal over het begin van het werk, dat gezien de (bedoelde) opzet wel groot en sterk zou moeten worden. Welnu, zo ligt het object er heden ten dage nog bij.

En dat deze aanblik niet van vandaag of gisteren is, is af te leiden uit de situering van het complex op een kadasterkaart uit 1832 (zie afb. 3). Het burchtterrein en de kasteelplaats zijn in nagenoeg dezelfde situatie op deze kaart te onderscheiden met een aan het kasteelperceel grenzende boerderij.

Afb. 3. Gedeelte van de kadasterkaart uit 1832. Coll. gemeentearchief Woerden.

Enkele slotopmerkingen betreffende de ligging en de naam van de huidige boerderij

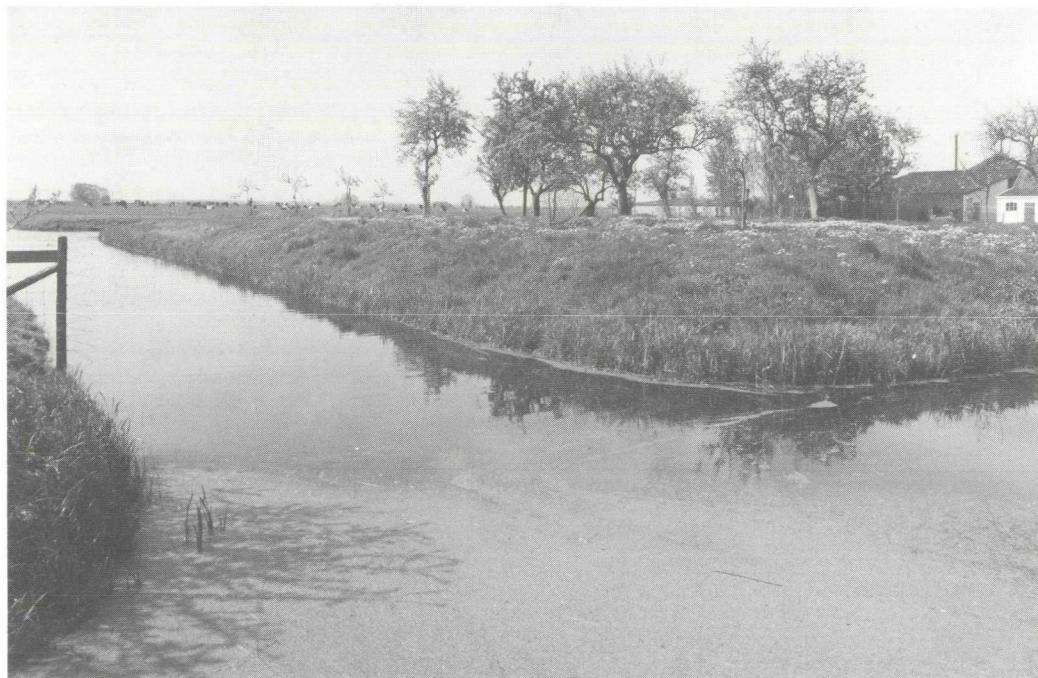
Zoals u al wel begrepen zult hebben zijn er noch in de waterschapsarchieven, noch in de stukken betreffende opstal en eigendom gegevens voorhanden, die de geschetste visie kunnen aanvullen. Ik moest derhalve mijn toevlucht nemen tot wat opvallende en mijns inziens de hypothese bevestigende eigenaardigheden.

Gezien de boorresultaten heeft op het „kasteelperceel” hoogstwaarschijnlijk nooit boerderijbouw plaatsgevonden, ook niet vóór 1299. De aanwezigheid van een boerderij op de huidige plaats vóór 1299 is trouwens niet goed aan te nemen. Het hoofdgebouw van de huidige boerderij ligt namelijk precies in het verlengde van een kavelsloot, die gedempt is om het (voor-)burchtterrein te creëren (zie afb. 1 en 2).

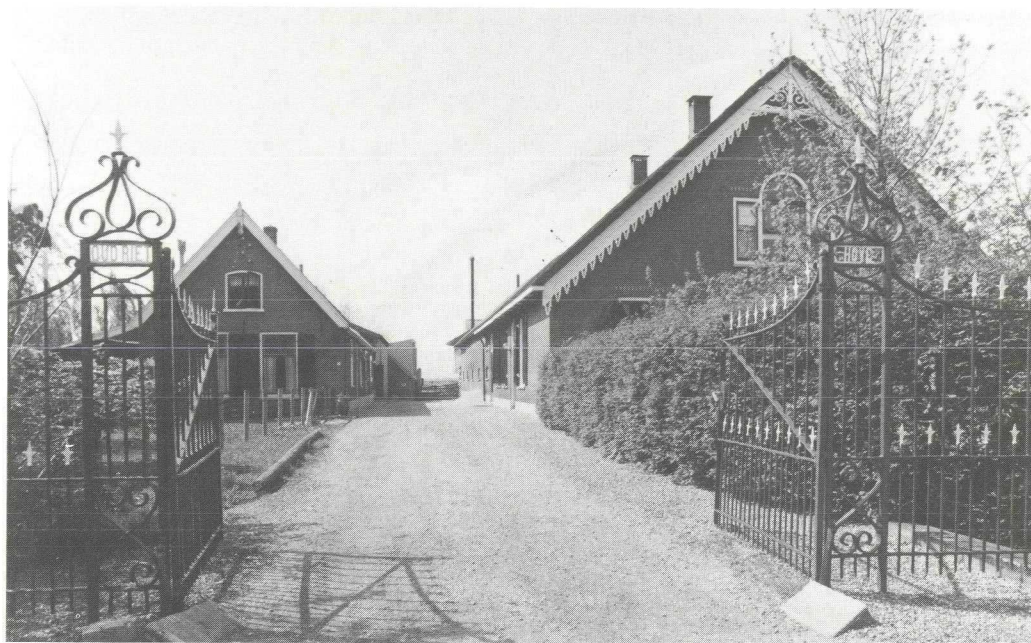
Het ziet ernaar uit dat de kasteelopzet na de „bouwstop” in augustus 1299 nog een tijd lang onder grafelijk toezicht is gebleven en dat, toen er van eventuele voortzetting van de bouw definitief werd afgezien, daarna het terrein is vervreemd en (weer) een agrarische bestemming heeft gekregen. Mogelijk is de claim op de eigenlijke kasteelplaats zo langdurig geweest, dat die toch zo aantrekkelijke bouwplaats niet kon worden benut en boerderijbouw ernaast heeft moeten plaatsvinden. Vooral in de 14e en 15e eeuw werden veel boerderijen „begraven”, dat wil zeggen omgracht, terwijl hier de kasteelplaats onbebouwd is gebleven (zie afb. 4).

Het binnenperceel moet er wellicht gedurende die overgangstijd verwilderd bij hebben gelegen. Misschien vinden we dat aspect terug in de naam van de huidige belendende boerderij, die „Oud Riethove” is genoemd (zie afb. 5).⁷

Tenslotte wil ik mijn oprechte dank brengen aan de eigenaar en de bewoners van de boerderij, waartoe het betreffende complex behoort, de familie D. van de Weerd, die de archeologische werkgroep en mij vriendelijk en met belangstelling toestonden respectievelijk de boringen en de veldverkenningen te doen en mij desgevraagd van zoveel mogelijk informatie voorzagen.

Afb. 4. Gezicht over het kasteelperceel (nu boomgaard) vanuit het noordoosten. Foto P.C. Beunder.

Afb. 5. De boerderij „Oud Riethove” in Breeveld, gemeente Woerden. Foto P.C. Beunder.

Noten:

- 1) Melis Stoke, *Rijmkroniek*, boek 6, vers 279-287.
- 2) Plomp, 29-29.
- 3) Fockema Andreae tipt op pagina 92 het fenomeen ook even aan, maar laat zich over de exacte bouwrelicten niet verder uit, dan dat die nog wel ergens aan de Putkop te vinden moeten zijn.
- 4) Een plaatsbepaling van het kasteel in het Oude Land onder Harmelen, toentertijd het meest oostelijk gebiedsdeel van het Land van Woerden, is uit strategisch oogpunt ten opzichte van de grens van het graafschap niet goed denkbaar; bovendien komt dan ook het plaatsbepalend element Putkop in het gedrang.
- 5) Zie hiervoor ook Plomp, 28.
- 6) De mogelijkheid dat de carré-vormige sloten funderingsuitgravingen voor royale steenbouw zijn geweest is hierbij niet onderzocht.
- 7) Bij de veldverkenning is onder andere gezocht naar sporen van een oude opzet en naar sporen van een mogelijke veldoven voor de fabricage van bouw materiaal. In het eind van de 13e eeuw is er nog geen sprake van algehele centralisatie en monopolisering (en standaardisering) van baksteenfabricage. De aanleg van zo'n veldoven behoorde toch tot de eerste werkzaamheden bij voorgenomen steenbouw. Maar omdat een mogelijk nog gebouwde veldoven ook afgebroken kan zijn alvorens de productie op gang kwam is het de vraag of hiervan (in dit stadium) iets terug te vinden zou zijn. Mij is hieromtrent niets opgevallen en het is eveneens de vraag of met een net van boringen één en ander te herkennen zou zijn.

Literatuur:

- S.J. Fockema Andreae, „Aen 't ende van den lande”: de Hollands-Utrechtse grensstreek bij Woerden” in *Zuid-Hollandse Studiën*, deel I, (Voorburg, 1950), 83-94.
- I.H. Gosses en N. Japikse, *Handboek tot de Staatkundige Geschiedenis van Nederland* ('s-Gravenhage, 1947), 160-161.
- Nico Plomp, *Woerden 600 jaar stad* (Woerden, 1972), 28-29.
- Melis Stoke, *Rijmkroniek*, uitg. Historisch Genootschap (Leiden. 1885).
- idem, uitg. HES Publishers (Utrecht, 1983).

Akten van idemniteit van Zegveld, 1703-1811(2)*

door drs. R.J.F. van Drie

- 70 kinderen Floris *Vos*: Hendrik (13 jr) en Maartje (5 jr); Koudekerk t.b.v. Leiderdorp 30-4-1749.
- 71 Huijbertje Jans *van Velsen*, vr Claas *de Graaf*; Bodegraven t.b.v. Nieuwkoop 2-5-1749.
- 72 Fredrik *Roseboom*, vr Hendrikje *Verhoog* en kind Gerrid Roseboom; Waarder en Lange Ruige Weide 2-5-1749.
- 73 Jan Aartsz. *Honcop*, zn van Aart Cornelisz.; Benschop 25-6-1749.
- 74 Floris Cornelisz *Verweij*; Waarder en Lange Ruige Weide 16-11-1749.
- 75 Leentje Ariensz. *Stout*, Langerak t.b.v. Zegveld 23-1-1750.
- 76 kinderen van Jan *de Jong*: Aaltje (14 jr), Annigje (12 jr), Aagje (8 jr) en Claartie (6 jr); Bodegraven t.b.v. Zegveld 12-4-1750. Aantekening: extract gegeven 18-5-1769 t.b.v. Claartie en 4-12-1792 t.b.v. Aaltje.
- 77 Pieter *van der Laan*; Waarder en Lange Ruige Weide 26-4-1750.
- 78 Roel *Klomp* (10 jr), zn van Jan en Aaltje *Roelen*; Willige Langerak 30-4-1750 (extract Lopik en Lopikerkapel 25-10-1771).
- 79 Jan *van den Berg* (6 jr), zn van Nicolaas Wouterse; Barwoutswaarder en Bekenes 31-12-1750 (extract Woerden 16-4-1796).
- 80 kinderen Hendrik *van der Kroost*: Aaltie (17 jr), Cornelis (14 jr), Jan (11 jr), Dirk (9 jr) en Hannes (6 jr); Stolwijk t.b.v. Jutphaas 20-5-1751 (kopie Jutphaas 23-11-1761).
- 81 Neeltje *Vermij*, vr van Dirk *Spijker* en twee kinderen: Marrigje (3 jr) en Willem (2½ mnd); Bodegraven t.b.v. Zegveld 3-1-1751.
- 82 Willem Jansz. *de Bruijn* (20 jr), zn van Jan Gerrits. Jan Gerrits de Bruijn is gehuwd geweest met Merrigje *Homburg* en Geertie Willemze *Kooij*; Benschop 14-10-1751 (extract Lopik en Lopikerkapel 3-1-1765).
- 83 Gerrid Cornelisz *Verweij*; Waarder en Lange Ruige Weide 26-10-1751.

* Het eerste gedeelte van deze akten (archief gemeente Zegveld, inv. nr. 16) verscheen in Heemtijsdinghen, 22e jaargang nr. 2 (juni 1986).

- 84 Anna Margreda *Heubachin*; Alten Dietz 8-11-1751.
- 85 Annigje (9 jr), Neeltje (7 jr) Marringje (5 jr) en Jan (2 jr) *Burgraaf*; Waarder en Lange Ruije Weide 9-1-1752. Aantekening: hieruit 6-6-1783 extract gegeven t.b.v. Neeltje.
- 86 Maarten *Brant* (7 jr), zn van Maarten en Lijsbeth Pieterse *Rietveld*; Berkenwoude en Achterbroek t.b.v. Rietveld 22-4-1752 (extract Rietveld en De Bree 3-6-1774).
- 87 Jannigje Willemsz *van der Linden*; Benschop 22-7-1752.
- 88 Aagje Freeken *de Munnick*; Mijdrecht t.b.v. Zegveld 20-10-1752.
- 89 Michiel *van Sprang*; Batenburg 28-12-1752. Aantekeningen: akte afgegeven i.v.m. huwelijk te Goeganverwelle onder Haastrecht, bij vertrek uit Harmelen in 1794 de akte teruggegeven, Zegveld accepteert 1794 de akte.
- 90 Bastiaan Cornelissen *Cuijf*; Lopik en Lopikerkapel 15-1-1753.
- 91 Neeltie Claas *Berkhout*; Hazerswoude t.b.v. Bodegraven of Nieuwkoop 31-1-1753.
- 92 Harmen Pietersz. *Woerden*; Kamerik Mijzijde 15-2-1753.
- 93 Feijgie Dirks *Brunt* (28 jr); Rietveld en De Bree 20-3-1753.
- 94 kinderen Jan Stevensz. *Matse*: Dirkje (6½ jr), Steven (5 jr), Jan (3 jr) en Trijntje (2 jr); Sluipwijk t.b.v. Bloemendaal 20-7-1754 (kopie t.b.v. Trijntje afgegeven Gouda 4-12-1789).
- 95 Teuntje *Hartogh*; 's-Gravensloot 13-11-1754. Aantekening: vr Jacob *van Dam*.
- 96 kinderen Marijtte *de Vos*: Niesje Pieterse *Warren* en Annigje Klaasse *Plomp*; Noorden 15-4-1755.
- 97 Adrianus *Houtkamp* (27 jr); Montfoort t.b.v. Zegveld 20-2-1756.
- 98 Arend Simonsz. *Dekker* en Ingetje Barendsdr. *Langerak*; Hillegersberg en Rotterban t.b.v. Nieuwerkerk (kopie Kralingen t.b.v. Berkel 13-3-1756). Aantekening: „overgebracht ter secretarie van Schiebroek”.
- 99 kinderen Cornelis *Houdijcker* en Maria Crijne *Mastwijck*: Baartje (8 jr), Lijntje (6 jr), Crijntje (4 jr) en Anna (2 jr); Sluipwijk t.b.v. Willens 22-5-1756.
- 100 Aagje *Boot*, vr Gerrit *Verwey*; Gouda t.b.v. Zegveld 16-6-1756.
- 101 kind waarvan Marringje Gerritse *Wien*, wed Sander *de Haas*, in verwachting is; Vriezeloop t.b.v. Zegveld 24-6-1756.
- 102 Henderick *Lagerburgh* (58 jr) en vr Baartje *van Vliet* (60 jr); Rietveld en De Bree t.b.v. Kamerik.
- 103 Ary *Versteegh*; Rozendaal 17-2-1757 (extract Hoenkoop 30-6-1764).

- 104 Jan van den Engh (1½ jr), zn van Arie en Maagje van Vuuren; Benschop 31-5-1757 (extract Willige Langerak 18-2-1785).
- 105 kinderen Bastiaen *Kuijf*: Cornelis (3½ jr) en Margaretha (½ jr); Zuidzijde Nieuwkoop t.b.v. Zegveld 5-8-1757. Aantekening: extract gegeven Zegveld 24-12-1789 t.b.v. Margaretha.
- 106 kinderen Bastiaen van der Monde: Ary (23 jr), Anna (20 jr), Aart (19 jr), Aalbert (14 jr), Johannis (13 jr), Geertruy (7 jr), Adrianus (5 jr), Claas (4 jr) en Cornelis (2 jr); Ouderkerk aan den IJssel t.b.v. Gouderak 21-4-1758.
- 107 Cornelia Fransdr. van Gent (67 jr); Kamerik Mijzijde 9-5-1758.
- 108 Rokus Abrahams *Dekker* (1 jr), zn Abraham Simons en Ingetje Barendsdr. *Langerak*; Berkel en Rodenrijs t.b.v. Schiebroek 16-7-1758.
- 109 Cornelis *Verhoeff*; Bodegraven t.b.v. Kamerik Mijzijde 18-11-1758. Aantekening: heeft zich mei 1779 te Zegveld gevestigd.
- 110 Adriana van Lit (25 jr); Benschop 3-1-1759. Aantekening: vr. Hannes Baltensz. *Spruyt*.
- 111 Annetje *Dolleman*s, laatst wed Jan *Diepgrond*; Loenersloot 22-5-1759.
- 112 Arijaantje van der Zeyst (60 jr), wed Bastiaen van Zwol; Hekendorp t.b.v. Land van Stein 10-8-1759.
- 113 Aart *Neleman* (27); Hekendorp t.b.v. Land van Stein 10-8-1759.
- 114 Martinus de Leeuw (22 jr); 's-Gravensloot 5-11-1759.
- 115 Neeltje *Hogenboom* (1 jr); Papekop en Diemerbroek 20-11-1759.
- 116 kinderen Jan Aartse *Honcop*: Catharina (9 jr), Ary (5 jr), Hanna (2 jr) en Gerrigie (¼ jr); Papekop en Diemerbroek 26-6-1760. Aantekening: extract gegeven te Zegveld, 30-9-1782 t.b.v. Hanna, 26-3-1784 t.b.v. Gerrigie.
- 117 Claas den Boer, vr Annigje Jansdr. van der Laan en kinderen: Willem (21 jr) en Pancras (17 jr); 's-Gravensloot 11-7-1760 (kopie Kamerik 26-4-1773). Aantekening: vestigden zich mei 1778 te Zegveld.
- 118 Petronella de Jongste; Papekop en Diemerbroek 11-7-1760. Aantekening: vr Evert *Snoey*.
- 119 Aaltje de Lange, vr Jan Aardse *Honcop*; Papekop en Diemerbroek 24-11-1760.
- 120 Evert *Snoey* (32 jr); Waarder en Lange Ruige Weide 24-1-1761.
- 121 Jan Coenraads *Mulder* (5 jr), zn. Coenraad en Trijntje *Kluijs*; Esselijkerwoude t.b.v. Zegveld 5-5-1761.
- 122 Niesje *Bogaart* en dr Marrisje van Zevenhoven (2 jr); Waarder en Lange Ruige Weide 1-6-1761.

- 123 Pieter *Roseboom* (21 jr); Waarder en Lange Ruige Weide 4-3-1762.
- 124 Lijsje Ariensdr. *Hoogenboom*, vr. Gerrit Cornelisz. *de Mooy*; Kamerik Mijzijde 25-3-1762.
- 125 Aaltje *Ravesteijn* (34 jr); Haastrecht 3-4-1762. Aantekening: vr. Cornelis *Bakhuysen*.
- 126 Weyntje *Roseboom* (5 mnd), dr Jan en Jannigje *Leliveld*; Kamerik Teylingen 15-4-1762.
- 127 kinderen Adrianus *Houdkamp* en Marrigje *Lomijzen*: Albertus (5½ jr), Jacob (2½ jr) en Cornelis (1 jr); Rietveld en De Bree t.b.v. Zegveld 5-11-1762.
- 128 Adriaantje *van Dijk* (5 jr), dr Arien en Niesje Pieters *van Eyk*; Rietveld en De Bree t.b.v. Jaarsveld 25-3-1763 (extract Lopik en Lopikerkapel 6-4-1780).
- 129 Adrianus *van Capelle* (8 jr), zn wijlen Cornelis; Kamerik Teylingen 18-4-1763.
- 130 Jan *van der Linden* en zn Willem (4 jr); Benschop 26-12-1763.
- 131 Jan *de Vogel* (2 jr), zn Cornelis; Rietveld en de Bree 22-3-1765.
- 132 Christiaan *van Est* met vr en drie kinderen; Beesd en Rhenoy 11-4-1765.
- 133 Neeltje *Nap* (28 jr), vr Jacob *Brunt*; Barwoutswaarder t.b.v. Rietveld en De Bree 1-5-1765.
- 134 Geertje *Rietveld* en kinderen Aavje (8 jr) en Grietje *Boele* (4 jr); Waarder en Lange Ruige Weide 17-5-1765.
- 135 Johanna Jansz. *de Jongh*; Willeskop en Kort Heeswijk t.b.v. Zegveld 15-8-1765. Aantekening: vr Aart *Neeleman*.
- 136 Pieter *Blommestein* (28 jr); Linschoten 11-11-1765.
- 137 Floris *van Vliet*, vr. Merrigje Cornelis *den Houdijker* en zn Jan van Vliet; Willeskop en Kort Heeswijk t.b.v. Benschop 16-3-1766 (kopie Benschop 23-9-1776).
- 138 Neeltje *van Spengen* (34 jr); Kamerik Teylingens 2-9-1766.
- 139 Jan Hendrik *van Est* (15 mnd), zn Christiaan; Harmelerwaard t.b.v. Zegveld 13-9-1766.
- 140 Wilhelmina Geertruyd *van Weesel*; Leiden t.b.v. Zegveld 17-11-1766.
- 141 Jan *Sterk*; Nedereind van Jutfaas 27-1-1767.
- 142 Jacob *van den Bergh* (49 jr) en kinderen: Neeltje (18 jr), Dirk (17 jr), Bregje (16 jr), Martinus (13 jr), Cornelis (7 jr), Dirkje (6 jr), Jan (5 jr), Jacobus (3 jr), Toon (1½ jr) en Geertje (1 mnd); Barwoutswaarder en Bekenes 3-4-1767. Aantekening: extract gegeven te Zegveld, 13-12-1781 voor Bregje, 27-9-1785 voor Cornelis, 24-4-1788 voor Martinus, 25-11-1788 voor Jacobus en 14-11-1792 voor Toon.

- 143 Willem *Lakerveld* en Neeltje *Breetveld* en kinderen: Hannes (25 jr), Hanna (23 jr), Neeltje (22 jr), Stijntje (21 jr) en Aart (19 jr); Jaarsveld 15-5-1767.
- 144 Arie *van Rossum*; Veldhuizen 22-5-1767.
- 145 Petronella *van der Doose*, vr Thomas *Breuren*; Kamerik Teylingen 3-6-1767.
- 146 Pleuntje Leenderts *Konijnenburg* (26 jr); Alphen en Rietveld t.b.v. Woubrugge 3-7-1767.
- 147 Leendert Gerritse *van der Hees*; Alkemade (Oudewetering) t.b.v. Esselijkerwoude 20-7-1767.
- 148 kinderen Pieter *van Donk* en Marrigje *Hoogendoorn*: Marrigje (6 jr), Cornelis (5 jr), Aaltje (4 jr), Geerlof (3 jr), Hage (2 jr) en Geertje (1 jr); Waarder en Lange Ruige Weide 6-8-1767. Aantekening: extract gegeven 17-7-1783 voor Aaltje, 3-1-1792 voor Marrigje en 25-1-1792 voor Cornelis.
- 149 Cornelis Maartense *Verlaan*; Kamerik Teylingen 4-9-1767.
- 150 Neeltje Teunis *van der Schilde*; Nieuwkoop t.b.v. Zegveld 30-9-1767.
- 151 Steven *Verlaan* (31 jr), zn Maarten Gerrits *Verlaan*; Kamerik Teylingen 21-4-1769.
- 152 Agie Dircks *van Leeuwe* (4½ jr); Nieuwkoop 23-5-1768.
- 153 Vrouke *de Vries* (20 jr), dr Thijs en Marrigje *Louwe*; Teckop t.b.v. Zegveld 15-11-1768 (kopie Zegveld 7-2-1783).
- 154 Jacomijntje *van den Berg* (11 jr), dr Dirk en Marrigje *de Lange*; Woerden t.b.v. Zegveld 13-7-1769 (extract Zegveld 7-5-1791).
- 155 Cornelia *de Lang*, vr Gerrit Noteboom; Benschop 17-10-1769.
- 156 Balte *Spruyt* (geb 1-1-1769), zn Hannes en Ariaentje *van der Lit*; Nieuweramstel 1-11-1769. Aantekening: akte van indemniteit voor vier jaar.
- 157 Jan *Aartenos* en Geertruid *Koomen* en kinderen: Margaretha, Adriana, Abraham en Johannes; Akte van renuntiatie Zegveld en Zegveldebroek 1-5-1770.
- 158 Cornelis *Spijker* en Grietje *van Bunschoten* en kinderen: Dirk en Theunis; Maarssen 9-7-1771 (kopie Zuilen 7-8-1779).
- 159 Susanna *van Beyerens*; Alphen en Rietveld t.b.v. Kamerik 31-8-1770 (kopie Zegveld 3-3-1780).
- 160 Franciscus Dirksze *Groenendijk* (25 jr); Nieuwkoop 4-3-1771.

(wordt vervolgd)

